

ПЕНЯ ГРОШОВА ТА НЕГРОШОВА: ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються проблеми застосування двох видів пені: грошової та негрошової, пропонуються способи їх практичного застосування

Постановка проблеми. В сучасному економічному світі, з перенесенням акцентів на договірні відносини, все частіше виникають проблеми з вирішенням договірних спорів, спричинених порушенням виконання договірних зобов'язань. Наявність нормативного регулювання способів забезпечення виконання договірних зобов'язань та їх застосування на практиці не знімає вказаної проблеми. А навпаки, враховуючи особливості національного законодавства, породжує суперечності у законодавстві та особливо ускладнює практику облікового відображення зазначених операцій. Проблема використання такого способу забезпечення виконання договірних зобов'язань, як неустойка, зокрема її виду – пені сьогодні вийшла за межі юриспруденції, і гостро постала в облікових колах. Пояснюється вона тим, що бухгалтери щоденно мають справу з обчисленням розміру пені, як способу забезпечення виконання договірних зобов'язань, але юридична сторона даного питання часто залишається поза увагою обліковців – зокрема наявність грошово та негрошової пені. Відповідно основною проблемою, яка виникає в бухгалтерському обліку є методика визнання розміру пені, та оцінка пені, яка за договором передбачена у не грошовій формі. Бухгалтери щоденно мають справи з обчисленням розміру пені, яка передбачена договорами. Але їм невідомий юридичний аспект цієї проблеми – є грошова та негрошова пеня. Як їх обчислити?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В бухгалтерській літературі ця проблема, яка має пряме відношення до облікової служби практично не висвітлювалась.

Мета дослідження. Автор робить спробу пояснити обліковим працівникам, що є два види пені: грошова і негрошова. Візуючи договори бухгалтер повинен завжди про це пам'ятати.

Виклад основного матеріалу. Найбільш розповсюдженим способом забезпечення виконання договірних зобов'язань, який використовують на практиці є неустойка, яка проявляється у двох її видах – пені та штрафі. Пеня, як вид відповідальності і спосіб забезпечення виконання зобов'язань згідно із ч. 3 статті 549 ЦКУ, може застосовуватися виключно за порушення грошового зобов'язання, на відміну від штрафу, для якого частиною 2 статті 549 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) такі обмеження не передбачені. [*Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.*]

Окремі автори посилаються на положення частини 3 статті 549 ЦК України згідно якої [*Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.*].

Дійсно, наявність у вказаному визначенні прив'язки пені до порушення саме грошового зобов'язання дає підстави для такого висновку. Проте при застосуванні пені в господарських негрошових зобов'язаннях даний висновок хоч і має під собою певне правове обґрунтування, але все таки не є бездоганим.

По-перше, виникає питання: чи розповсюджуються взагалі положення статті 549 ЦК України на нарахування штрафних санкцій в господарських правовідносинах?

Висновок про неможливість застосування пені за негрошовими господарськими зобов'язаннями ґрунтується, на наш погляд, на неправильному визначенні загальної і спеціальної норми, яка регулює відносини з нарахування і стягнення пені за господарськими зобов'язаннями. Згідно статті 230 ГК України:

1. Штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми

(неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

2. Суб'єктами права застосування штрафних санкцій є учасники відносин у сфері господарювання, зазначені у статті 2 ГКУ]. Отже сама стаття розглядається як загальна норма, яка свідчить, що штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. При цьому як спеціальну норму в даному випадку автор розглядає саме положення частини 3 статті 549 ЦК України (див. вище), яка нібито і встановлює порядок застосування пені при порушенні зобов'язань, зокрема господарських. Дійсно, якщо порівняти формулювання статті 230 ГК України і статті 549 ЦК України, враховуючи низький ступінь деталізації статтею 230 ГК України визначення штрафних санкцій і порядку їх нарахування, виникає необхідність звернутися до спеціальної норми в інших нормативних актах. На відміну від ГК України, ЦК України містить чітке визначення поняття неустойки [Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторowi у разі порушення боржником зобов'язання.] і розділяє її на 2 види – штраф і пеню. Остання, виходячи із зазначеного в частині 3 статті 549 ЦК України визначення, нараховується за порушення саме грошового зобов'язання.

Проте погодитися з тим, що стаття 549 ЦКУ є спеціальною нормою по відношенню до статті 230 ГКУ і встановлює порядок нарахування пені і для господарських зобов'язань, не можна у зв'язку з нижченаведеним.

Пункт 2 статті 9 ЦК України свідчить, що законом можуть бути встановлені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання. Тобто, саме ГКУ, а не ЦКУ встановлює особливості регулювання

господарських відносин і містить спеціальні норми, які регулюють господарські відносини. Крім того, згідно пункту 1 статті 4 ГКУ не є предметом регулювання ГК України майнові відносини, які регулюються ЦК України, а згідно пункту 2 статті 4 ГК України, особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання визначаються ГКУ.

Таким чином, при регулюванні відносин з нарахування і стягнення штрафних санкцій за господарськими зобов'язаннями необхідно керуватися нормами ГКУ, як спеціальними нормами, що передбачають особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання.

Стаття 230 ГК України, що містить визначення штрафних санкцій в господарських зобов'язаннях, не говорить про застосування того або іншого виду штрафних санкцій (неустойки, штрафу, пені) до певного виду зобов'язання (грошове або негрошове). Підставою для застосування таких штрафних санкцій є лише порушення учасником господарської діяльності правил її здійснення або невиконання чи неналежне виконання господарських зобов'язань. Крім того, у статті 230 ГКУ чітко зазначено, що штрафні санкції – це господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня)..., на відміну від ЦКУ, частина 1 статті 549 якого передбачає, що неустойкою (штрафом, пенею) може бути грошова сума або інше майно.

При цьому, згідно пункту 4 статті 231 ГК України, у випадку, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначений, санкції застосовуються в розмірі, встановленому договором: у процентному відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або в певній грошовій сумі, або в процентному співвідношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або в кратному розмірі до вартості товарів (робіт послуг). Крім того, згідно частини 4 статті 231 ГКУ розмір штрафних санкцій, передбачений у грошовій формі, про негрошовому форму взагалі не йдеться.

Тобто, як вбачається з вказаної норми ГК України, для застосування штрафної санкції у вигляді грошової суми, яка визначається як

процентне співвідношення до суми невиконаного зобов'язання, непотрібно, щоб зобов'язання було грошовим, необхідно лише, щоб воно мало вартісну оцінку (сума зобов'язання).

По-друге, статтю 549 ЦК України можна розглядати також і в контексті можливості застосування статті 6 ГК України до відносин з нарахування і стягнення пені. Згідно статті 6

1. Сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства.

2. Сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами.

3. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

Сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

4. Положення частин першої, другої і третьої цієї статті застосовуються і до односторонніх правочинів.] до відносин з нарахування і стягнення пені. Так, відповідно до пункту 3 статті 6 ЦК України сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, але не можуть цього зробити, якщо в таких актах це прямо заборонено, а також у випадку, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства виходить з їх змісту або з суті відносин між сторонами. Прикладом встановлення актом цивільного законодавства обов'язковості для сторін положень такого акту можна вважати, зокрема, положення пункту 2 статті 259 ЦК України, який встановлює, що позовна давність, встановлена законом, не може бути скорочена за домовленістю сторін. В той же час пункт 3 статті 549 ЦК України подібних обмежень не містить, отже, і не передбачає обмежень застосування статті 6 ЦК України, що

дозволяє сторонам договору встановлювати пеню не тільки за порушення грошових зобов'язань.

Отже ситуація, коли юристи навмисно вносять в договір пункти про нарахування пені у зв'язку з порушенням негрошових зобов'язань з тим, щоб надалі уникнути відповідальності, є помилковою.

Нарахування пені (якщо можна, штрафної санкції, що обчислюється за кожен день невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання) за негрошовими господарськими зобов'язаннями можливе, і розглядається юристами. Такі дії не є винятком з правила про неможливість застосування пені за негрошовими зобов'язаннями, а непрямым підтвердженням можливості застосування пені за вказаними видами зобов'язань.

Мабуть новиною для юристів, які передбачають пеню як відповідальність за порушення негрошового зобов'язання, буде наявність судової практики, яка підтверджує можливість стягнення пені за такими зобов'язаннями. В ухвалі від 27 вересня 2006 року у справі № 9/58 Вищий господарський суд України вказав наступне: "В силу частини 3 статті 232 ГК України вимогу зі сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права або законні інтереси якого порушені. У пункті 5.3 Договору сторони передбачили, що за невчасне введення об'єкту в експлуатацію з вини генпідрядника останній сплачує замовнику пеню у розмірі 0,1 % від вартості об'єкту... Позовна заява обґрунтовується неналежним виконанням відповідачем зобов'язань за Договором по закінченню робіт у встановлений термін і нарахуванням за допущене порушення штрафних санкцій (стаття 232 ГК України, пункт 5.3 Договору)... У позовній заяві наведений розрахунок суми позову за кожен день прострочення введення в експлуатацію об'єкту... Таким чином, апеляційний суд правомірно не погодився з помилковими твердженнями господарського суду першої інстанції і дійшов

обгрунтованого висновку про правомірність і обгрунтованість вимог і стягнення грошових коштів в оспорюваному розмірі”.

На жаль, Вищий господарський суд України не дав оцінку спірним положенням частини 3 статті 549 ЦК України і не вказав, чому ним не прийняте до уваги визначення, що міститься в статті 549 ЦК України, як відповідальності за грошовим зобов'язанням. Вищий господарський суд України фактично надав право в питанні стягнення пені за негрошовими зобов'язаннями в господарських правовідносинах.

Звичайно, наявність лише відповідної практики Вищого господарського Суду України з питання стягнення пені за негрошовими зобов'язаннями не знімає всіх заперечень відповідача про неможливість нарахування пені за негрошовими зобов'язаннями, оскільки, відповідно до частини 1 статті 4 ГПК України, господарський суд вирішує суперечки на підставі актів чинного законодавства, до яких рішення інших господарських судів (зокрема вищестоящих) не відносяться. Разом з тим, наявність відповідної практики, безумовно, допоможе схилити чашу вагів на користь задоволення вимог про стягнення пені за негрошовими зобов'язаннями.

Враховуючи вищевикладене, навмисне внесення юристами в договір пунктів про нарахування пені у зв'язку з порушенням негрошових зобов'язань з тим, щоб надалі ухилитися від відповідальності, використовуючи частину 3 статті 549 ЦК України, на наш погляд, є помилковим, оскільки, на відміну від пені за грошовими зобов'язаннями, розмір пені за зобов'язаннями негрошового характеру не обмежується подвійною обліковою ставкою Національного банку України: частина 2 статті 343 ГК України [Платник грошових коштів сплачує на користь одержувача цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін, але не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.], і стаття 3 Закону України “Про відповідальність за невчасне виконання грошових зобов'язань” [Розмір пені, передбачений статтею 1 цього

Закону, обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня]. Отже розмір пені обмежують подвійною обліковою ставкою НБУ лише для грошових зобов'язань. Відносно негрошових зобов'язань подібні обмеження відсутні. Тобто, за негрошовими зобов'язаннями пеня може складати і 0,05%, і 0,5 %, і навіть 5% від суми зобов'язання за кожен день прострочення. Власне, розмір пені за негрошовими зобов'язаннями обмежується лише фантазією контрагентів.

З іншого боку, не враховувати частину 3 статті 549 ЦК України як способу захисту від штрафних санкцій за негрошовими зобов'язаннями теж не варто. Врешті-решт, результат конкретної справи багато в чому залежить від підготовленості і переконливості юристів, що представляють сторони в суперечці та представників бухгалтерії, які обчислюють розмір пені, виходячи із умов договору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Недослідженими з облікових сторін є наявність договорів з визначенням кількості та вартості товарів, а є просто договори, в яких відображені лише кількісні показники. Для чого це робиться? Хто і коли і як на цьому втрачає? Кого захищає закон в обох випадках? Ці та інші проблеми обліково-правового характеру обчислення пені ще ждуть своїх дослідників.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України
2. Господарський кодекс України
3. Господарський процесуальний кодекс України

КУЗЬМІН Денис Леонідович – студент III-го курсу обліково-фінансового факультету Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– облік, контроль та правові питання пред'явлення позовів